

IWONA BIŃKOWSKA I JERZY ILKOSZ

KWERENDA HISTORYCZNA
SKWERÓW PRZY UL. DAWIDA I UL.
PRZESTRZENNEJ WE WROCŁAWIU

WROCŁAW 2001

WSTĘP

Tematem kwerendy są dwa skwery usytuowane w południowej części miasta na terenie osiedla Huby (Huben). Żadnemu z tych niewielkich placów nie nadano oficjalnie osobnej nazwy, ani w okresie przedwojennym, ani po roku 1945. Na zachowanych projektach fontanny znajdującej się na skwerze przy ul. Przestrzennej widnieją nazwa Fichteplatz (pl. Johanna Gottlieba Fichtego) od biegnącej wzdłuż zachodniej granicy zieleńca Fichtestraße, obecnej Tomaszowskiej. Jednak publikowane plany z okresu międzywojennego nie potwierdzają oficjalnego nadania skwerowi tej nazwy.

Poszukując materiałów ikonograficznych i źródeł kartograficznych wykorzystano zbiory Państwowego Archiwum we Wrocławiu, Archiwum Budowlanego Miasta Wrocławia, Muzeum Narodowego (Dział Dokumentów), Muzeum Miejskiego (Dział Dziejów Wrocławia) oraz Biblioteki Uniwersyteckiej (Oddział Zbiorów Graficznych, Gabinet Śląsko-Łużycki, Oddział Kartografii).

Pomimo lokalizacji, w bezpośrednim sąsiedztwie placu przy ul. Dawida, kilku istotnych dla życia miasta gmachów użyteczności publicznej, nie udało się znaleźć żadnych materiałów ikonograficznych dokumentujących wygląd zieleńca. Wszystkie fotografie i pocztówki skupiały się wyłącznie na architekturze. Jedynie zdjęcia przedstawiające dawne gimnazjum Św. Elżbiety fragmentarycznie zahaczają o interesujący nas teren. Najcenniejszym źródłem ikonograficznym jest fotografia lotnicza z okresu międzywojennego, ukazująca obszar między Dworcem Głównym na północy a ul. Kamienną na południu. W dużym pomniejszeniu można na niej zobaczyć oba omawiane przez nas skwery.

Głównymi źródłami naszej wiedzy o kompozycji obu skwerów są fragmenty XX-wiecznych planów Wrocławia, plany sekcyjne i rysunki projektowe. Bardzo cenna jest pełna dokumentacja istniejącej do dziś fontanny na skwerze przy ul. Przestrzennej. Natomiast dzięki publikowanym sprawozdaniom z działalności Zarządu Zieleni Miejskiej (Promenaden-Deputation) znamy kilka najczęściej stosowanych na tym terenie gatunków drzew, sadzonych w latach 1901-1905.

SKWER PRZY UL. J.W. DAWIDA

Pierwszy z omawianych zieleńców otoczony jest od północy ul. Dyrekcyjną (Gustav-Freytag-Straße), od południa ul. J.W.Dawida (Arletiusstraße), zaś od wschodu i zachodu ul. Joannitów (Malteserstraße), poszerzoną na tym odcinku w prostokątny plac, którego środek wypełnia omawiany skwer, wydłużony na osi północ – południe. Jego dłuższe boki ograniczała zwarta zabudowa, pozbawionych przedogrodów, kamienic czynszowych, zaś przy krótszych wzniesiono dwie istotne dla życia miasta budowle użyteczności publicznej. Była to nowa siedziba Gimnazjum Św. Elżbiety (Gymnasium St. Elisabeth) na narożniku ul. Dawida i ul. Joannitów oraz Dyrekcja Kolei (Reichsbahn Direktion). Pierwszy z gmachów należy obecnie do Uniwersytetu Wrocławskiego, drugi zaś do Polskich Kolei Państwowych.

Historia zakładania na tym terenie zieleńców publicznych wiąże się z XIX-wiecznymi projektami regulacji dawnego Przedmieścia Świdnickiego. Cały obszar między obecnymi ulicami: Borowską (Bohrauerstraße), Suchą (Sadowastraße), Hubską (Hubenstraße) i Glinianą (Lehmgrubenstraße) zajmowały tzw. Pola Stawowe, będące własnością miasta i służące za pastwiska, a następnie plac targowy. W latach 60. i 70. XIX wieku powstał pomysł budowy na tym terenie kolonii willowej w typie angielskich, ekskluzywnych dzielnic rezydencjalnych, z parkiem publicznym pośrodku i szeregiem willi dookoła. Z nieznanych powodów nie zrealizowano żadnego z przygotowanych projektów tak pomyślanego założenia. Do dziś zachowały się projekty Ludwiga Fintelmana, Hermanna Lüdtke'go, Karla Johanna Christiana Zimmermanna i rysunek nieznanego autorstwa. Niewielką skwerową kompozycję utworzono tylko wokół zbudowanego w latach 1871-1876 kościoła Zbawiciela, w zachodniej części tego terenu przy ul. Borowskiej, a pozostała część nadal służyła za plac targowy. Do końca XIX stulecia zmieniono koncepcję zagospodarowania Pól Stawowych i wytyczono cztery ulice przecinający cały ich obszar. Były to wspomniane już ulice: Dyrekcyjna, Dawida, Joannitów i dodatkowo we wschodniej części ul. Gajowa (Herdainstraße). Zgodnie z obowiązującą tendencją urbanistyczną ich przebieg wytyczono po łagodnie wygiętych liniach, a w centrum ich przecięcia usytuowano omawiany przez nas skwer. Plac ten miał być jednak tylko dopełnieniem dla utworzonego, w północno-zachodniej części Pól Stawowych, parku publicznego (Teichäckernpark), obecnie obszar ten zajmuje dworzec PKS. W jego sąsiedztwie skupiło się kilka inwestycji o znaczeniu ogólnomiejskim. Była to Szkoła Średnia dla Chłopców (Städtische Knaben Mittelschule), wielofunkcyjny budynek łączący łaźnię, kasę oszczędnościową i bibliotekę (Wohlfahrtshaus) oraz szpital (Krankenhaus Bethesda). Zagęszczenie gmachów użyteczności publicznej było na terenie dawnych Pól Stawowych

znaczne, oprócz już wymienionych znajdował się tu, zachowany do dziś, kościół Św. Henryka (St. Heinrichkirche), szpital Św. Anny (Hospital St. Anna), szkoła podstawowa (Volksschule) i zawodowa dla Dziewcząt (Frauenberufsschule), a także dom opieki dla kobiet z dziećmi (Lehmgrubener Mutterhaus). Wszystkie wymienione obiekty wznoszono na parcelach w otoczeniu zieleni, a ponadto na wytyczonych przy ul. Gajowej ogródkach działkowych utworzono place sportowo-zabawowe dla dzieci i młodzieży. Na całym więc obszarze problem zieleni publicznej był rozwiązany kompleksowo z dbałością o wszystkich użytkowników i mieszkańców osiedla. Jednym z elementów tak ukształtowanego systemu był właśnie omawiany przez nas skwer oraz, będący jakby jego przedłużeniem w kierunku północnym, zieleniec przed fasadą gmachu Dyrekcji Kolei.

Interesujący nas plac powstał tuż po utworzeniu Teichäckernpark, czyli niedługo po 1905 roku. Z dużym prawdopodobieństwem możemy przypuszczać, że projektantem całości systemu zieleni w tym rejonie, był wrocławski ogrodnik miejski Hugo Richter, m.in. autor parku Południowego, parku Zachodniego i przekształcenia Leśnego Parku Osobowickiego.

Niewielki obszar skweru o kształcie regularnego czworoboku zakomponowano w sposób regularny. Na narożnikach skupiono roślinność wysoką, na obrzeżach krzewy, zaś pośrodku trawnik. Ponieważ nie udało się odnaleźć oryginalnego projektu zagospodarowania placu jedynym źródłem naszej wiedzy o jego układzie są materiały kartograficzne, czyli XX-wieczne plany miasta. Wynika z nich, że od początku zaprojektowano jedynie ścieżkę okalającą skwer, bez możliwości przechodzenia przez jego środek. Było to prawdopodobnie związane z bliskością Teichäckernpark, który służył spacerom i wypoczynkowi. Wynika z tego, że sam skwer raczej spełniał zadania estetyczne, wypełniając wnętrze urbanistyczne otoczone architekturą, i oczywiście zdrowotne przez sam fakt obecności roślinności. Cały skwer otoczony był niskim, stalowym ogrodzeniem, bardzo prostym w formie, którego fragment widzimy na zachowanej pocztówce z ok. 1910 roku. Taki rodzaj ogrodzenia, często stosowany w parkach wrocławskich, spełniał swą funkcję raczej symbolicznie jako wizualne podkreślenie granicy.

Taką kompozycję potwierdza fotografia lotnicza, z okresu międzywojennego, ukazująca tę część dzielnicy. Na oryginalnej odbitce widać wyraźnie, że cały obszar skweru wypełniał trawnik. Brak jakichkolwiek źródeł sugerujących istnienie przed 1945 rokiem obecnego układu ścieżek z centralnym placykiem z ławkami. Jest więc on prawdopodobnie wynikiem działań powojennych i wynikał z nowych funkcji dawnego Gimnazjum, przejętego przez Uniwersytet Wrocławski. Również likwidacja pobliskiego parku Teichäckern wpłynęła ujemnie na możliwości wypoczynkowe okolicznych mieszkańców.

Dzięki drukowanym sprawozdaniom z działalności Zarządu Zieleni Miejskiej (Promenaden-Deputation) wiemy, że przy obsadzaniu w pierwszych latach XX wieku ul. Dyrekcyjnej, ul. Dawida i ul. Joannitów wykorzystywano głównie kasztanowce i wiązy. Ul. Dyrekcyjną obsadzono w 1901 roku na zachodnim odcinku *Aesculus Hippocastanum fl.pl.*, kwitnącymi na białą, zaś w 1903 roku na wschodnim odcinku *Quercus Pedunculata Willd.* Wzdłuż zachodniej strony ul. Joannitów posadzono w 1903 roku *Crataegus Oxyacantha fl. Kerm.*, jako uzupełnienie dla rosnących tam już rododendronów, zaś wzdłuż wschodniej strony ponownie *Quercus Pedunculata Willd.*

SKWER PRZY UL. PRZESTRZENNEJ

Drugi z omawianych zieleńców zajmuje teren ograniczony ul. Tomaszowską (Fichtestraße) od zachodu, ul. Hubską (Herdainstraße) od wschodu i ul. Przestrzenną (Goethestraße) od południa. Od północy sąsiedował bezpośrednio ze swartym ciągiem zabudowy kamienicznej. Ten sam typ kamienic czynszowych otacza plac z pozostałych stron. Skwer przy ul. Przestrzennej stanowi jeden z kilku podobnych placów stanowiących niewielkie enklawy zieleni w bardzo gęsto zabudowanej, w okresie międzywojennym, dzielnicy mieszkaniowej. Kilkukondygnacyjne kamienice pozbawione były nawet niewielkich przedogrodów, a powierzchnie ich parcel nie pozwalały na tworzenie ogrodów na tyłach domów. Gęstość zabudowy i znaczna liczba mieszkańców wymusiła tworzenie choć niewielkich zieleńców, zwłaszcza przy skrzyżowaniach ulic. Analogiczny, prostokątny plac znajdował się m.in. przy zbiegu ul. Kamiennej (Steinstraße) i Ślężnej (Lohestraße), trójkątny pl. L.Zamenhofa (Kantplatz, od 1933 Geringplatz) między ul. Kamienną, ul. Łódzką (Kantstraße) i ul. Wieczystą (Menzelstraße), również trójkątny skwer w rozszerzeniu ul. Wapiennej (Gallestraße) na skrzyżowaniu z ul. Kamienną oraz nieregularny plac przy zbiegu ul. Borowskiej (Bohrauerstraße) z ul. Przestrzenną.

Cechą charakterystyczną wszystkich tych placów była spełniana przez nie funkcja związana nie tylko z wartościami estetycznymi i zdrowotnymi, jak było to w przypadku placu przy ul. Dawida, ale też z przeznaczeniem sportowo-zabawowym i rekreacyjnym. Ze względu na brak w bezpośrednim sąsiedztwie większego parku publicznego, to właśnie te niewielkie skwery miały dawać możliwość, zwłaszcza dzieciom i młodzieży, aktywnego wypoczynku. Takim funkcjom służyła odpowiednia kompozycja zieleni z wytyczonym centralnie placem

zabaw, otoczonym pasem zwartej, krzaczastej i wysokiej roślinności. Sam plac zazwyczaj posiadał utwardzoną nawierzchnię wysypaną piaskiem lub żwirem.

Taki schemat kompozycji zastosowano właśnie na placu przy ul. Przestrzennej, który zagospodarowano na zieleniec w 1914 roku. Wewnętrzny, prostokątny plac zabaw otaczał szpaler kasztanowców, z których kilka zachowało się do dziś. Wytyczono go na planie prostokąta zamkniętego od zachodu trójbocznie ze względu na lokalizację w tym miejscu fontanny z okrągłym basenem, wykonanej z granitu i sztucznego kamienia. W południowo-wschodnim narożniku wydzielono dodatkowy, mniejszy, okrągły placik wypoczynkowy z ławkami. Oba utworzone w ten sposób wnętrza otoczono żywopłotem, prawdopodobnie geometrycznie formowanym, i trawnikiem po jego zewnętrznej stronie. Do środka prowadziły dwa wejścia, od północy i południa, tuż przy fontannie.

Taki układ przestrzenny skweru potwierdza fotografia lotnicza, z okresu międzywojennego, ukazująca tę część miast. W przeciwieństwie do zieleńca przy ul. Dawida widać tu wyraźnie centralny placik o utwardzonej nawierzchni, ścieżki i szpalery drzew. Niestety jest to jedyne źródło ikonograficzne jakie udało się odnaleźć.

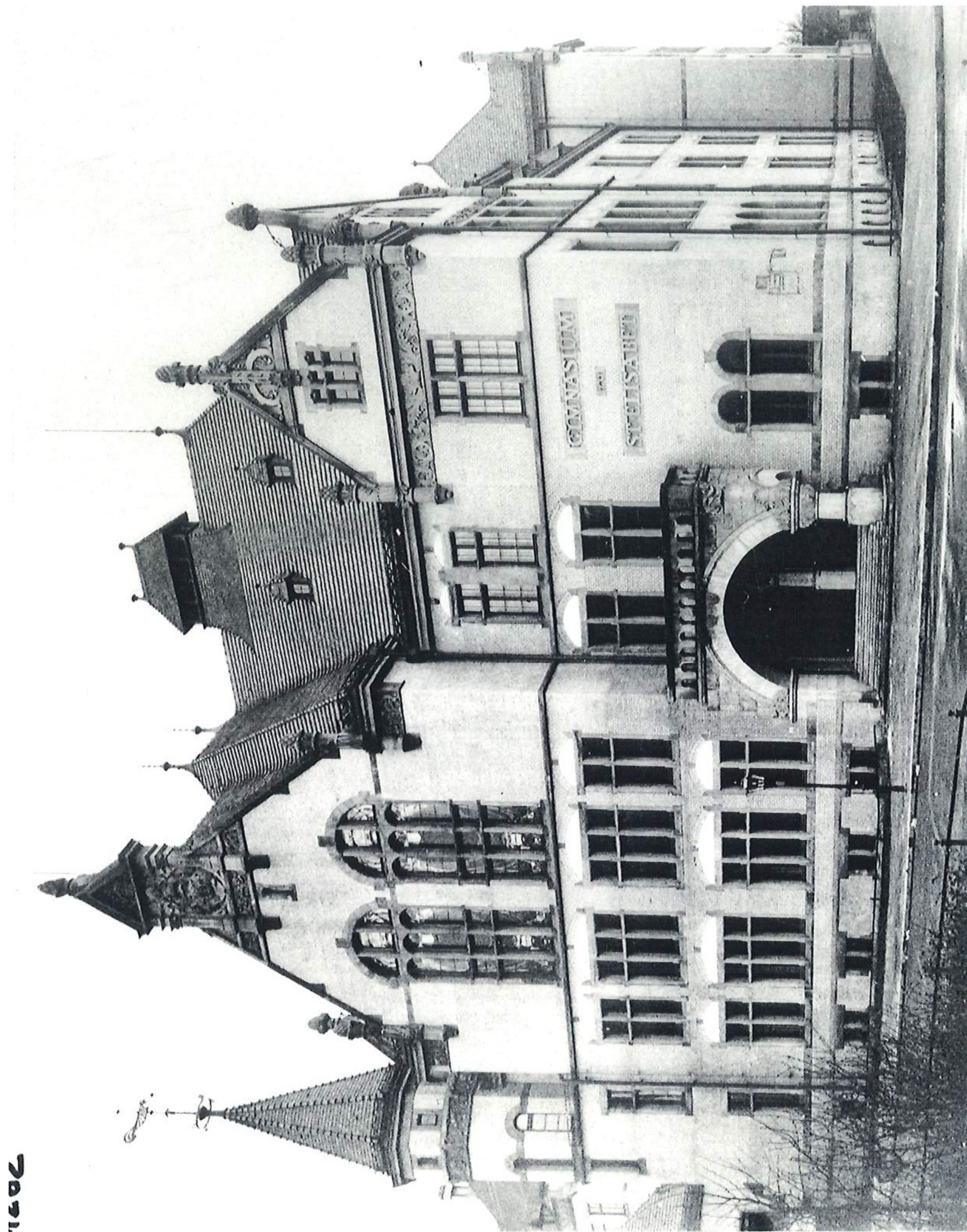
IKONOGRAFIA I ŹRÓDŁA KARTOGRAFICZNE

SKRÓTY:

ABMW	Muzeum Architektury oddział Archiwum Budowlane Miasta Wrocławia
OZG BU	Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu Oddział Zbiorów Graficznych
MMW	Muzea Miejskie we Wrocławiu, Dział Dziejów Wrocławia
b.a.	Brak autora planu, lub podpis nieodczytany.
b.r.	Brak daty na planie.
b.s.	Brak podanej skali na planie.
Brak. Syg.	Brak sygnatury planu.

1. Gmach dawnego Gimnazjum Św. Elżbiety, widok ze skweru przy ul. Dawida od północnego zachodu. Fotografia, Ed. van Delden, H.Götz, ok. 1903. OZG BUWR syg. 1282.
2. Gmach dawnego Gimnazjum Św. Elżbiety, widok ze skweru przy ul. Dawida od północnego wschodu. Fotografia, Ed. van Delden, H.Götz, ok. 1903. OZG BUWR syg. 1283.
3. Gmach dawnego Gimnazjum Św. Elżbiety, widok od południowego wschodu w kierunku parku i Szkoły Średniej dla Chłopców, poprzez południowo-zachodni narożnik skweru przy ul. Dawida. Fotografia, Ed. van Delden, H.Götz, ok. 1903. OZG BUWR syg. 1284.
4. Gmach dawnego Gimnazjum Św. Elżbiety, widok od północnego zachodu, poprzez południowo-zachodni narożnik skweru przy ul. Dawida. Karta pocztowa, ok. 1910, MMW syg. III-2591.
5. Fotografia lotnicza, widok na dawne Pole Stawowe od wschodu. Fotografia, repr. /w:/ *Breslau in 144 Bildern*, Leer 1982, s. nlb.
6. Fotografia lotnicza, obszar pomiędzy Dworcem Głównym na północy a ul. Kamienną na południu. Widoczne oba skwery. MMW syg. MMW/H/NA-443/1-18.
7. Fotografia lotnicza okolice skweru przy ul. Dawida, 1995, ABMW.
8. Fotografia lotnicza okolice skweru przy ul. Przestrzennej, 1995, ABMW.
9. Projekt kolonii willowej z parkiem publicznym pośrodku. Karl Johann Christian Zimmermann, 1870, b.s. ABMW plansze syg. VII-64 - Drobne zieleńce.
10. Plan sytuacyjny placu przy ul. Dawida przed utworzeniem zieleńca. 1900, 1:1500. ABMW syg. T.1610.
11. Fragment planu sekcyjnego, sekcja 38. Plan sytuacyjny placu przy ul. Dawida przed utworzeniem zieleńca. 1900, 1:1000, ABMW syg. T.1610.

12. Plan sytuacyjny ogrodowego otoczenia dawnego Gimnazjum Św. Elżbiety. 1903, 1:750.
Repr. rys. /w:/ *Festschrift zur Feier der Einweihung des neuen Schulgebäudes*, Breslau 1903, Blatt 6a.
13. Fragment planu sekcyjnego, sekcja 38. Plan sytuacyjny skweru przy ul. Dawida 1907, 1:1000, ABMW syg. T.1610.
14. Fragment planu sekcyjnego, sekcja 38. Plan sytuacyjny skweru przy ul. Dawida 1921, 1:1000, ABMW syg. T.1610.
15. Plan Wrocławia z zaznaczonymi terenami zieleni miejskiej, Blatt 5. Plan sytuacyjny skweru przy ul. Dawida i parku Teichäckern. 1926, 1:5000. ABMW plansze VII-64 – Tereny zielone.
16. Fragment planu sekcyjnego Wrocławia. Plan sytuacyjny skweru przy ul. Dawida 1929, 1:2000, ABMW syg. T.1610.
17. Plan sytuacyjny skweru przy ul. Dawida 1929, 1:1000. ABMW syg. T.1610.
18. Plan sytuacyjny skweru przy ul. Dawida 1934, 1:1000. ABMW bez syg.
19. Fragment planu Wrocławia. Plan sytuacyjny skweru przy ul. Dawida. 1938, 1:5000. ABMW bez syg.
20. Projekt lokalizacji fontanny na skwerze przy ul. Przestrzennej. 1914, b.s. ABMW syg. T.874.
21. Projekt fontanny i plan sytuacyjny jej lokalizacji na skwerze przy ul. Przestrzennej. 1914. 1:500, 1:20. ABMW syg. T.874.
22. Projekt fontanny i plan sytuacyjny jej lokalizacji na skwerze przy ul. Przestrzennej. 1914. 1:500, 1:20. ABMW syg. T.874.
23. Projekt fontanny na skwerze przy ul. Przestrzennej. B.d. 1:20. ABMW syg. 874.
24. Plan Wrocławia z zaznaczonymi terenami zieleni miejskiej, Blatt 5. Plan sytuacyjny skweru przy ul. Przestrzennej. 1926, 1:5000. ABMW plansze VII-64 – Tereny zielone.
25. Fragment planu Wrocławia. Plan sytuacyjny skweru przy ul. Przestrzennej. 1938, 1:5000. ABMW bez syg.

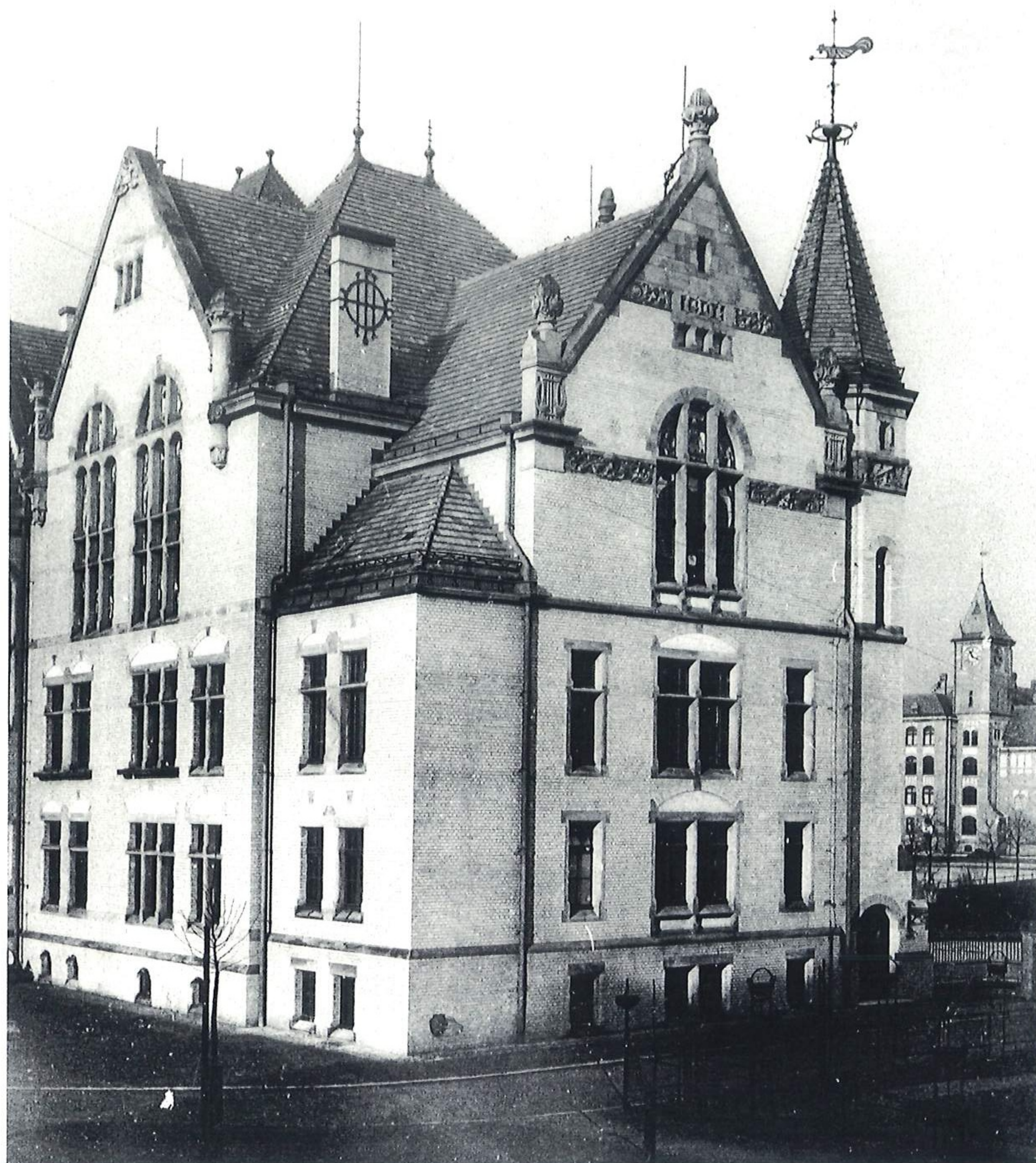
1. Gmach dawnego Gimnazjum Św. Elżbiety, widok ze skweru przy ul. Dawida od północnego zachodu.
Fotografia, Ed. van Delden, H.Götz, ok. 1903. OZG BUWR syg. 1282.

1283

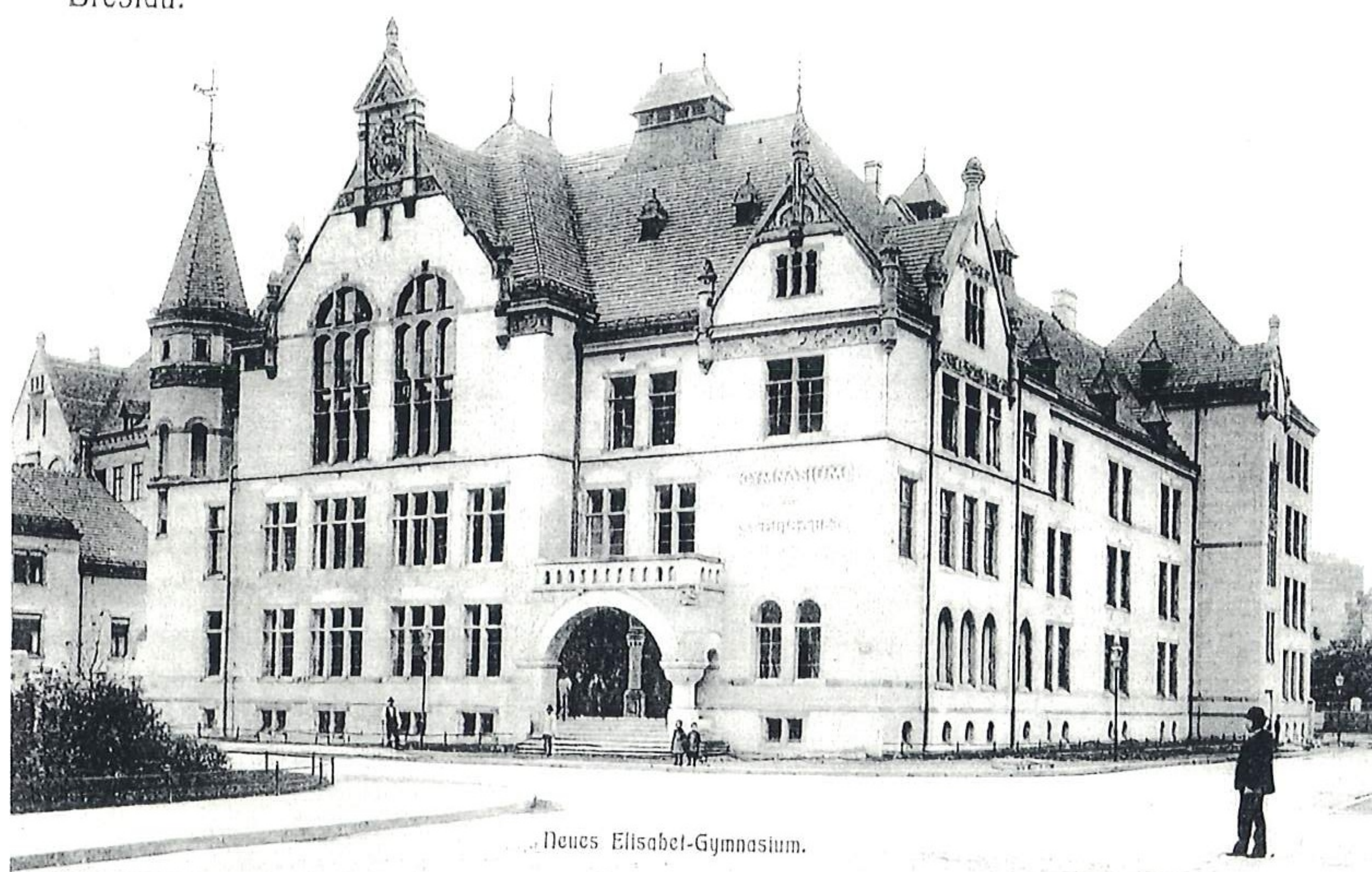
2. Gmach dawnego Gimnazjum Św. Elżbiety, widok ze skweru przy ul. Dawida od północnego wschodu.
Fotografia, Ed. van Delden, H.Götz, ok. 1903. OZG BUWR syg. 1283.

1284

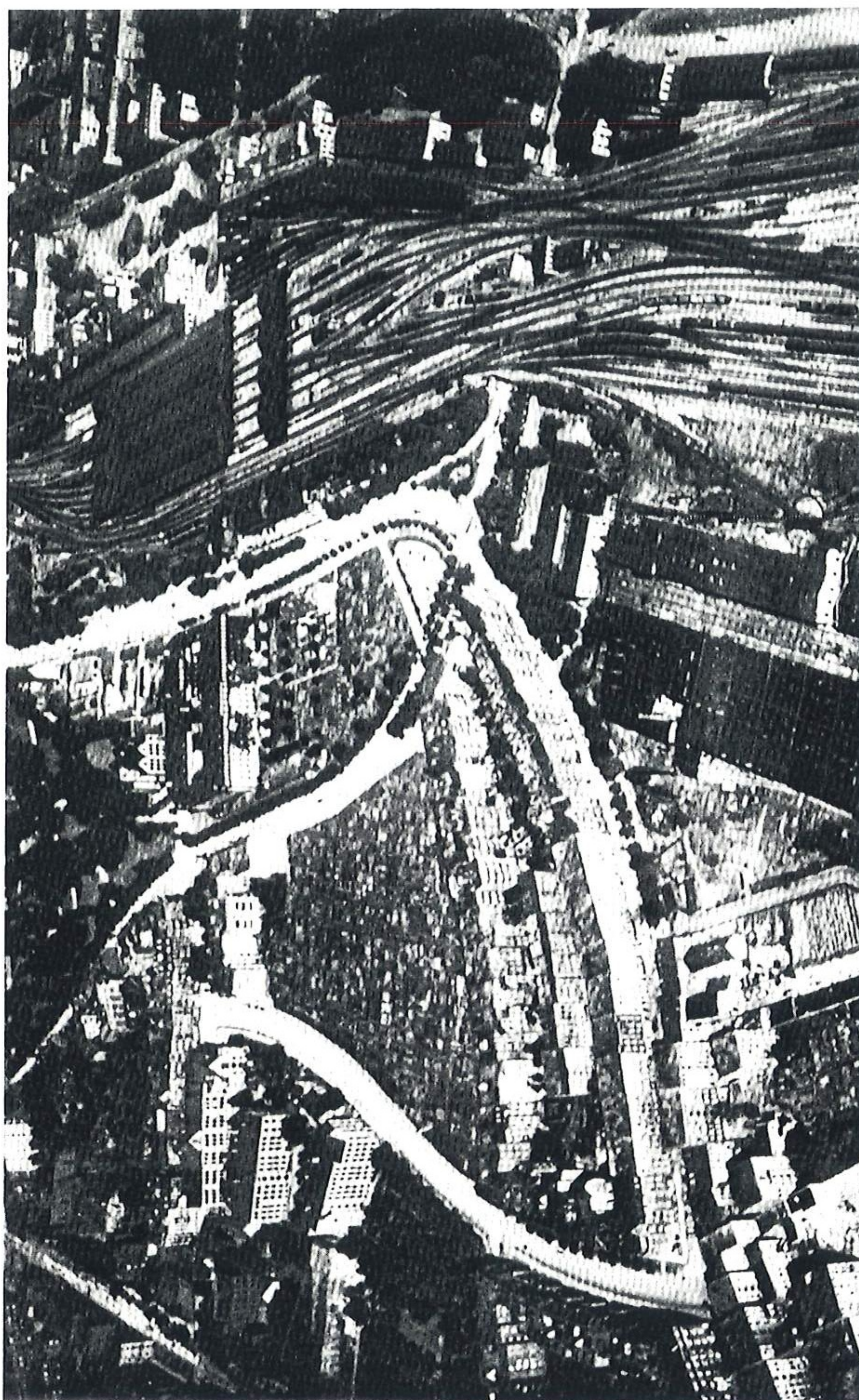

3. Gmach dawnego Gimnazjum Św. Elżbiety, widok od południowego wschodu w kierunku parku i Szkoły Średniej dla Chłopców, poprzez południowo-zachodni narożnik skweru przy ul. Dawida. Fotografia, Ed. van Delden, H.Götz, ok. 1903. OZG BUWR syg. 1284.

Breslau.

4. Gmach dawnego Gimnazjum Św. Elżbiety, widok od północnego zachodu, poprzez południowo-zachodni narożnik skweru przy ul. Dawida. Karta pocztowa, ok. 1910, MMW syg. III-2591.

Fotografia lotnicza, widok na dawne Pole Stawowe od wschodu. Fotografia, repr. /w:/ *Breslau in 144 Bildern*, Leer 1982, s. nlb.

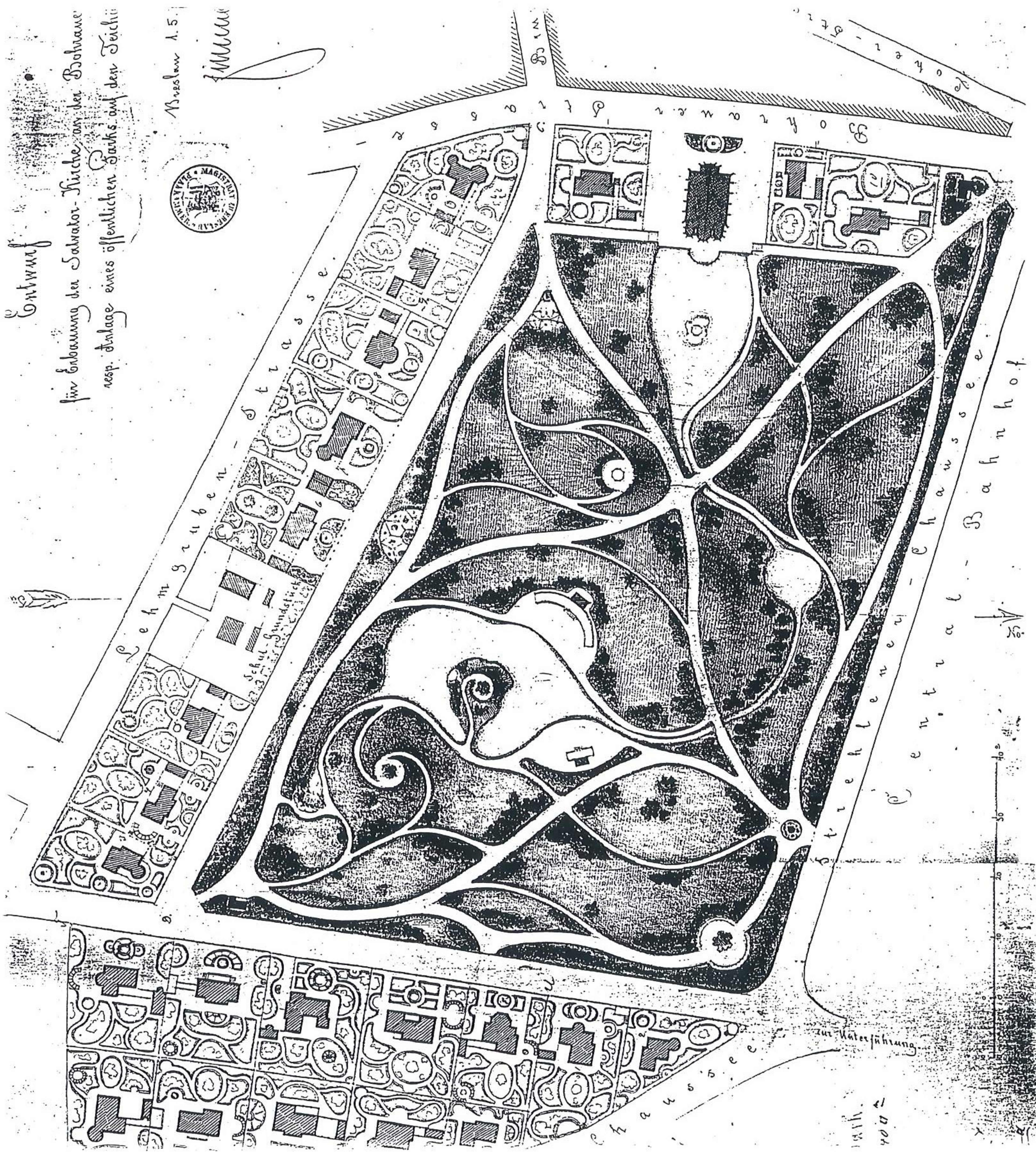
6. Fotografia lotnicza, obszar pomiędzy Dworcem Głównym na północy a ul. Kamienną na południu. Widoczne oba skwery. MMW syg. MMW/H/NA-443/1-18.

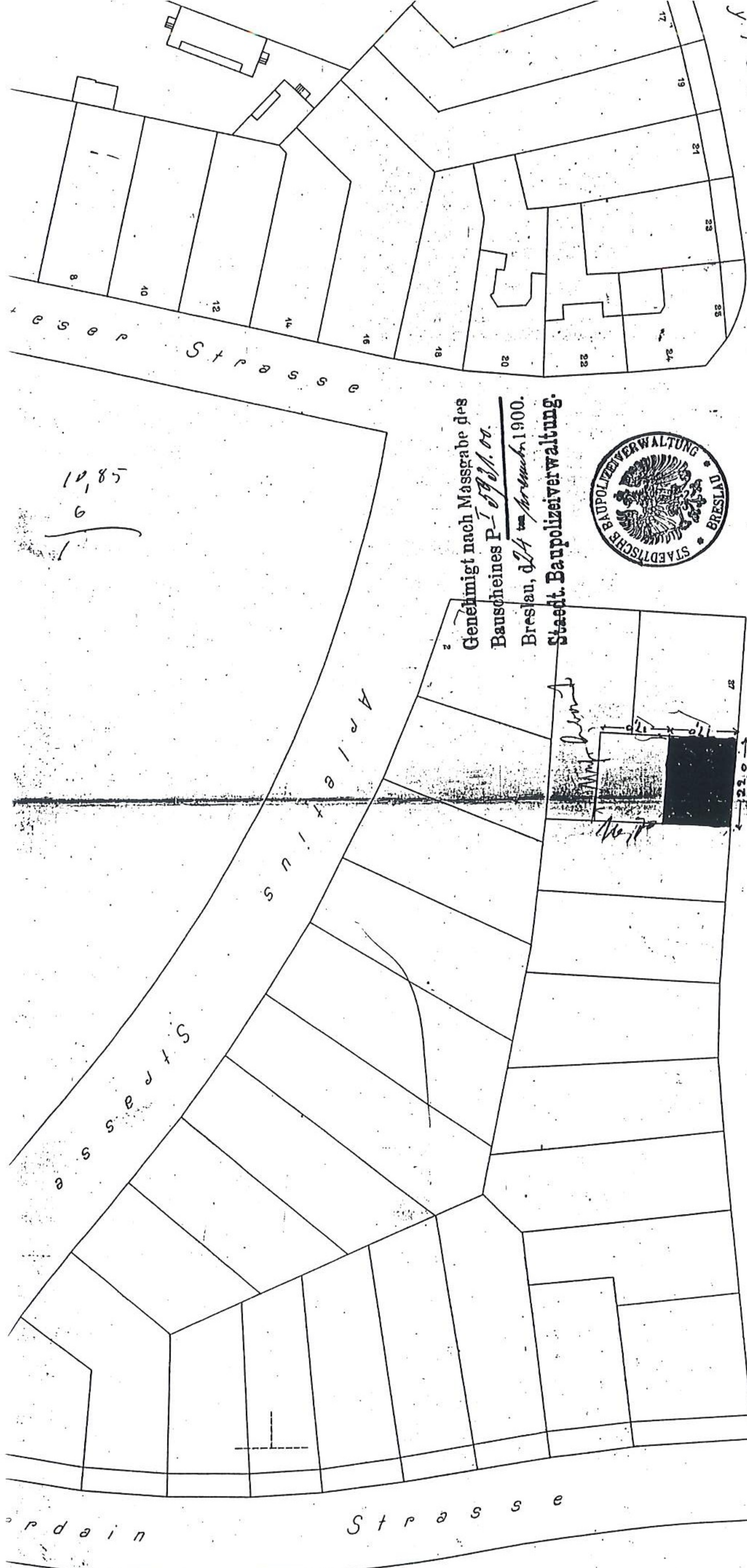
7. Fotografia lotnicza okolice skweru przy ul. Dawida, 1995, ABMW.

8. Fotografia lotnicza okolice skweru przy ul. Przestrzennej, 1995, ABMW.

9. Projekt kolonii willowej z parkiem publicznym pośrodku. Karl Johann Christian Zimmermann, 1870, b.s. ABMW plansze syg. VII-64 - Drobne zieleńce.

Genehmigt nach Massgabe des
Bauscheines P-10911.00.
Breslau, d. 24. Juni 1900.
Stadt. Baupolizeiverwaltung.

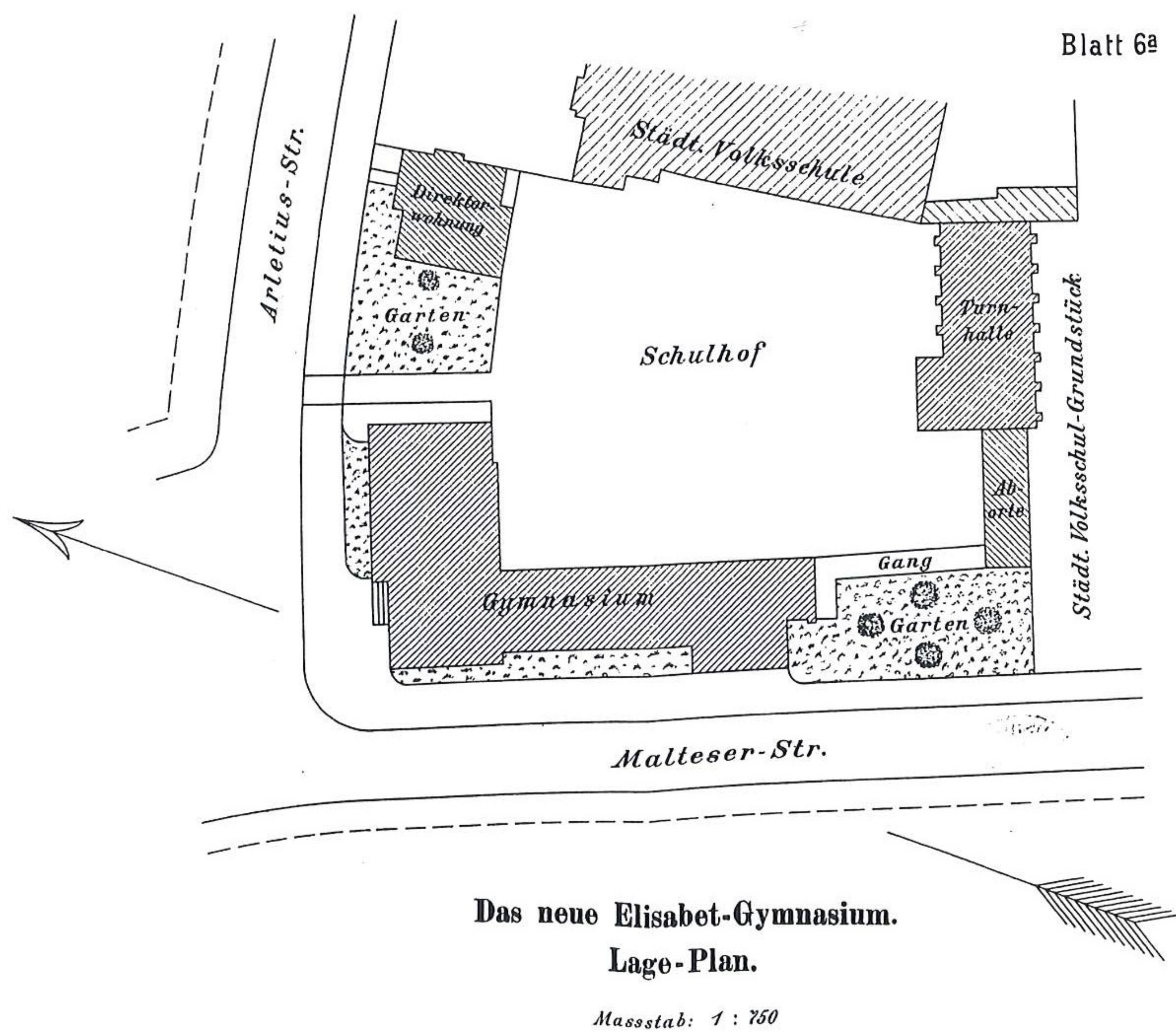

Lediglich in baupolizeilicher
Hinsicht technisch geprüft.
Breslau, d. 24. Juni 1900.
Polizei-Bauinspektion I.

Pimpler

Breslau, d. 24. Juni 1900
Malteser Str.
Städt. Baupolizeiverwaltung
Gemeinde-Verwaltung
Städt. Baupolizeiverwaltung

11. Fragment planu sekcyjnego, sekcja 38. Plan sytuacyjny placu przy ul. Dawida przed utworzeniem zieleńca. 1900, 1:1000, ABMW syg. T.1610.

12. Plan sytuacyjny ogrodowego otoczenia dawnego Gimnazjum Św. Elżbiety. 1903, 1:750.
Repr. rys. /w:/ *Festschrift zur Feier der Einweihung des neuen Schulgebäudes*, Breslau
1903, Blatt 6a.

Exzerpt 1:1000

Zur

Veranschaulichung einer Uebersicht

des Verhältnisses des Grundstücks

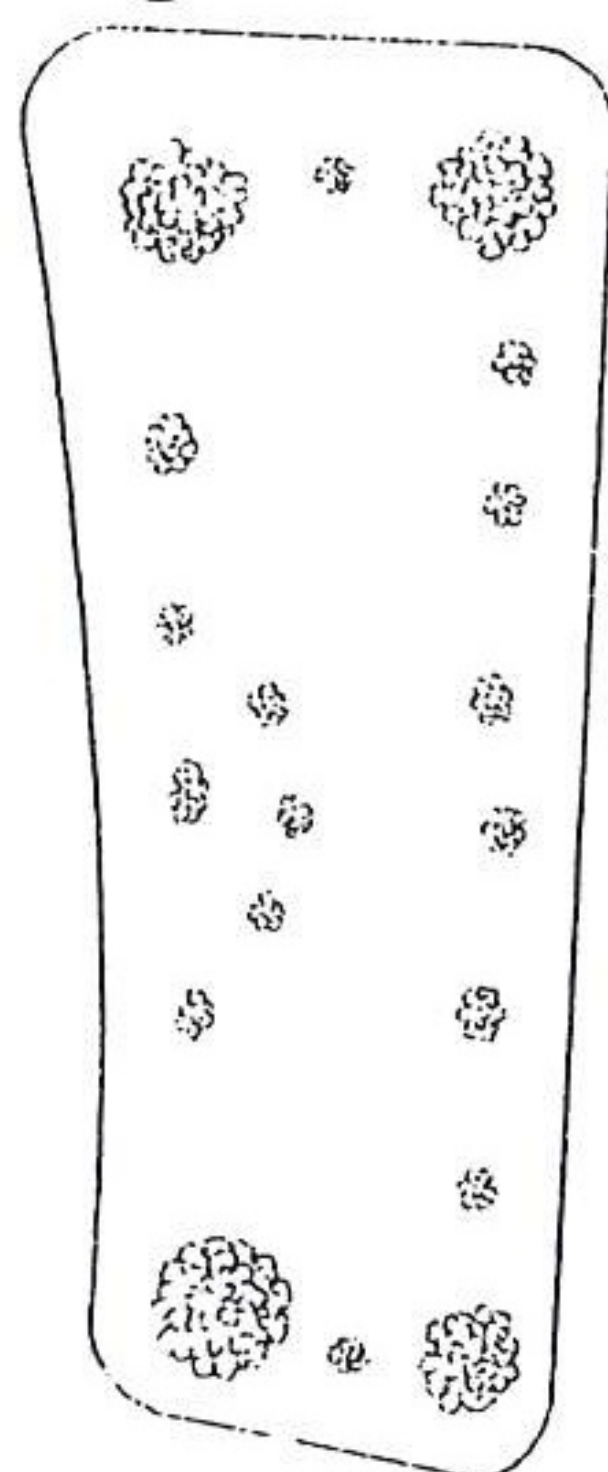
zum - Freytagstr. 27.

Breslau, d. 27. August 1907

Vermerk Vermerk

Georg Schnerz
Mallers Str. 11.

Gustav Freytagstrasse
Mon. 10.10.

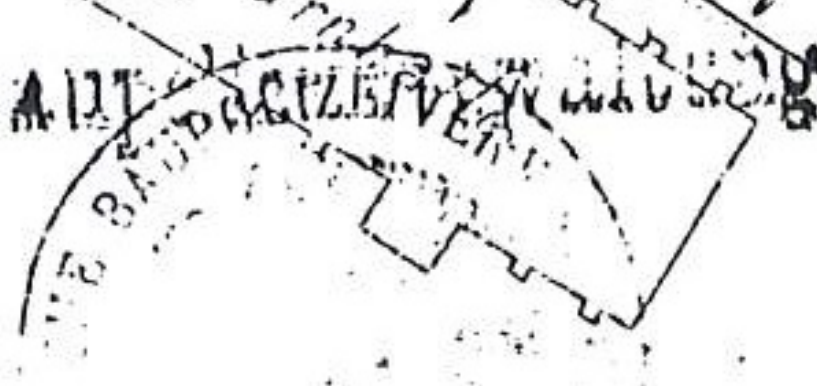

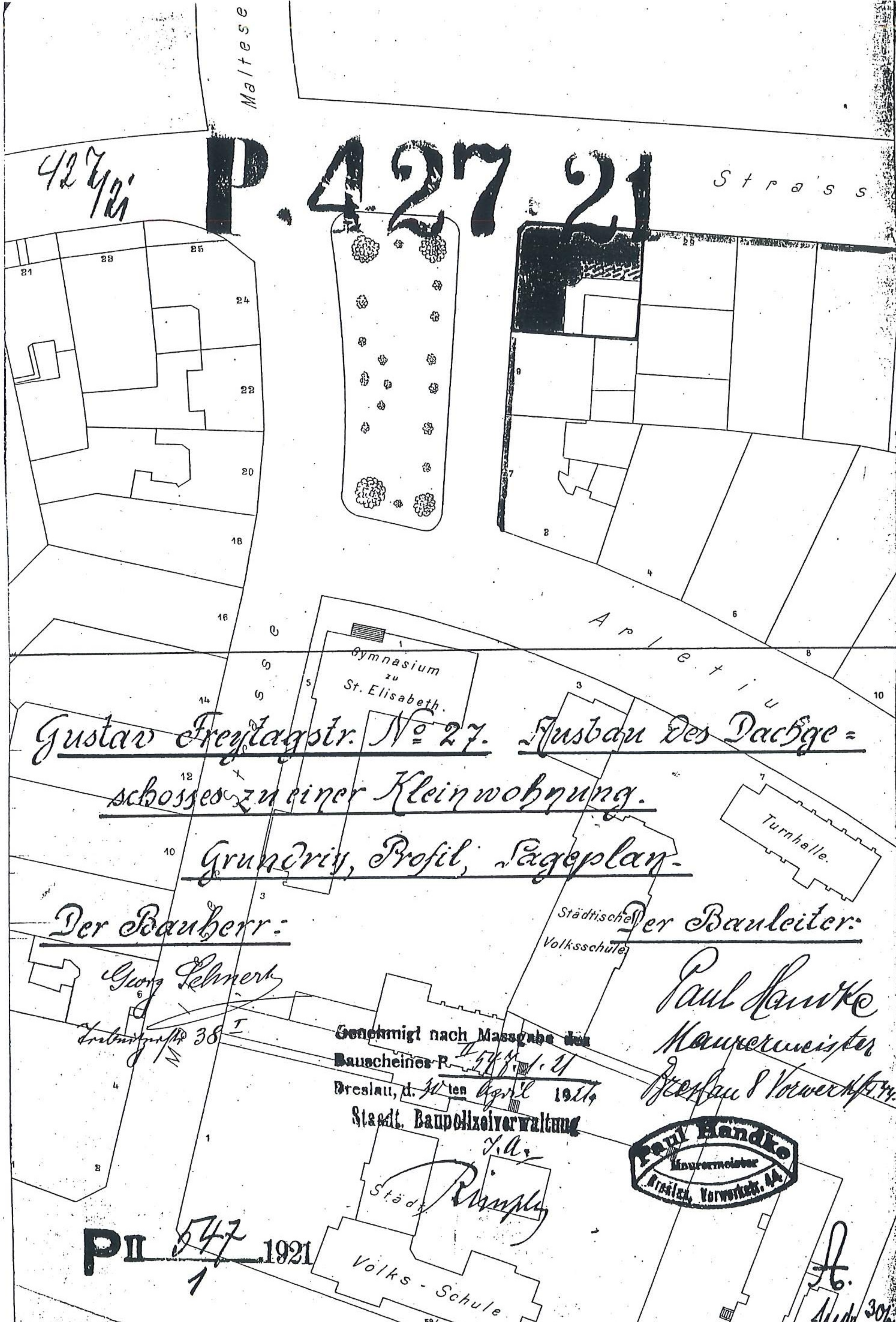
Lediglich in baupolizeilicher
Hinsicht technisch geprüft.
Breslau, d. 10. September 1907.
Polizei-Bauinspektion II

Genehmigt nach Massgabe der
Baupolizei-Verordnung

1452.1.07
10.9.1907

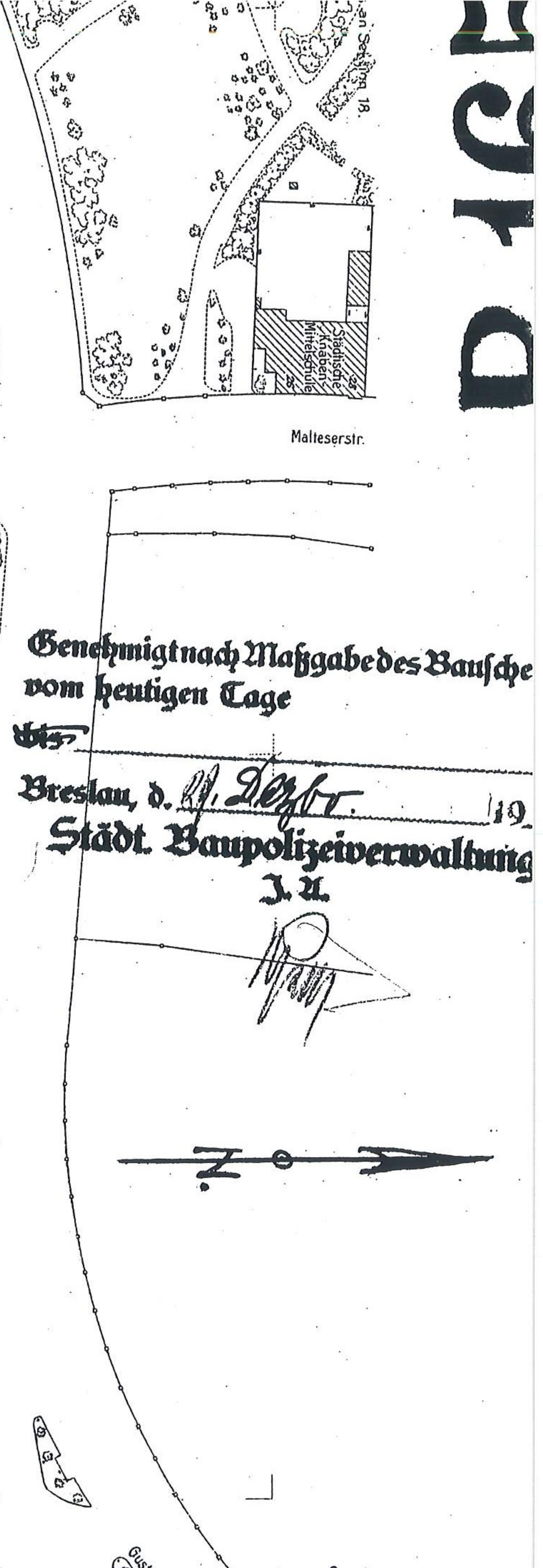
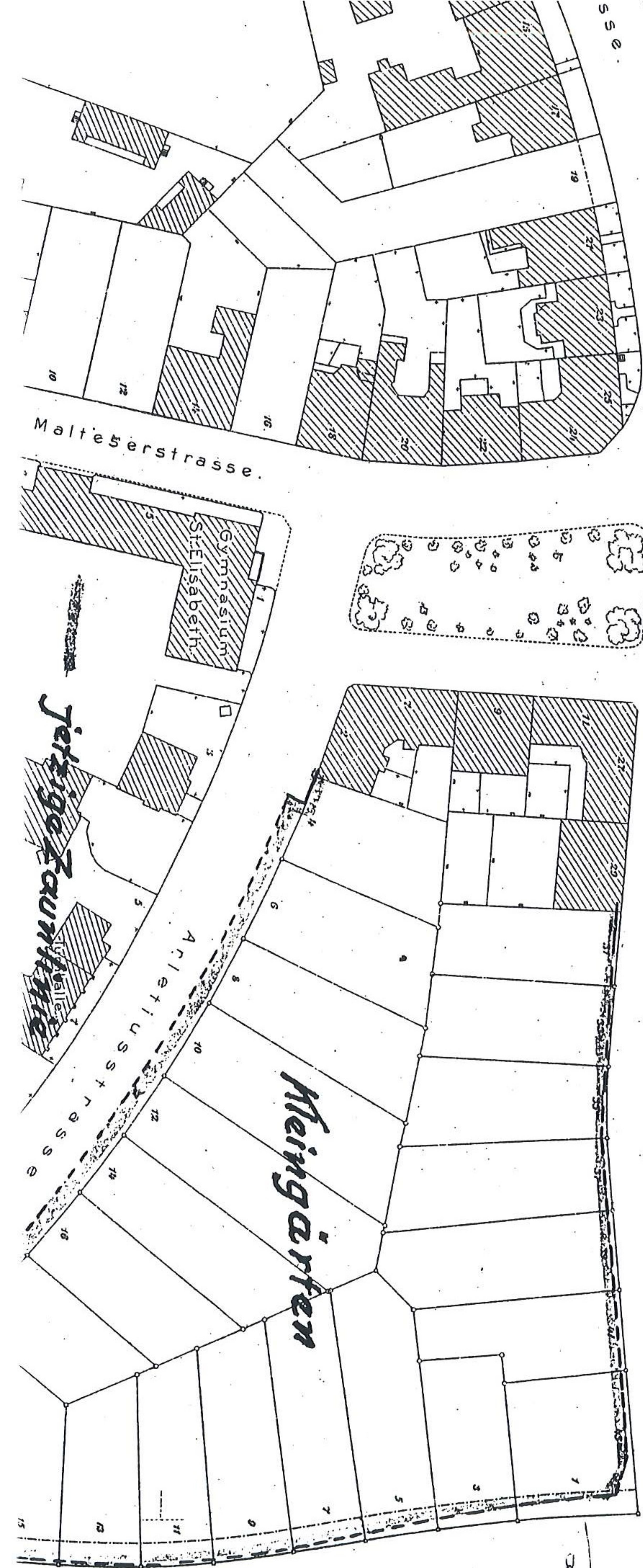
Städtische
Volksschule

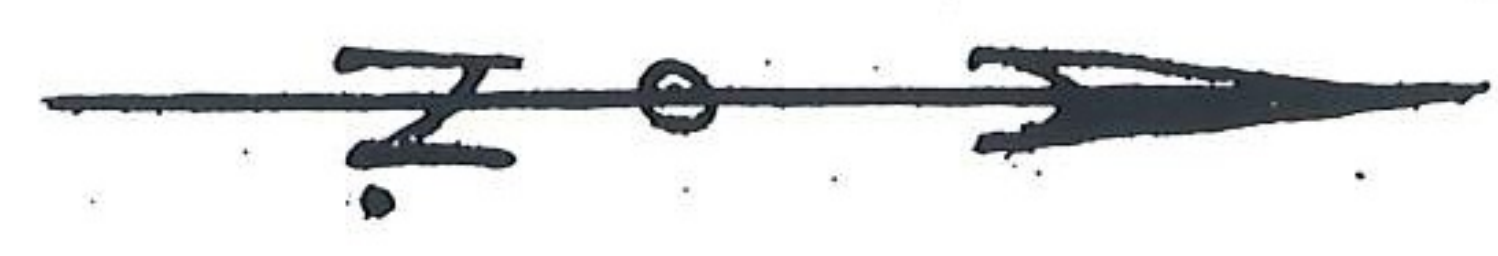

15. Plan Wrocławia z zaznaczonymi terenami zieleni miejskiej, Blatt 5. Plan sytuacyjny skweru przy ul. Dawida i parku Teichäckern. 1926, 1:5000. ABMW plansze VII-64 – Tereny zielone.

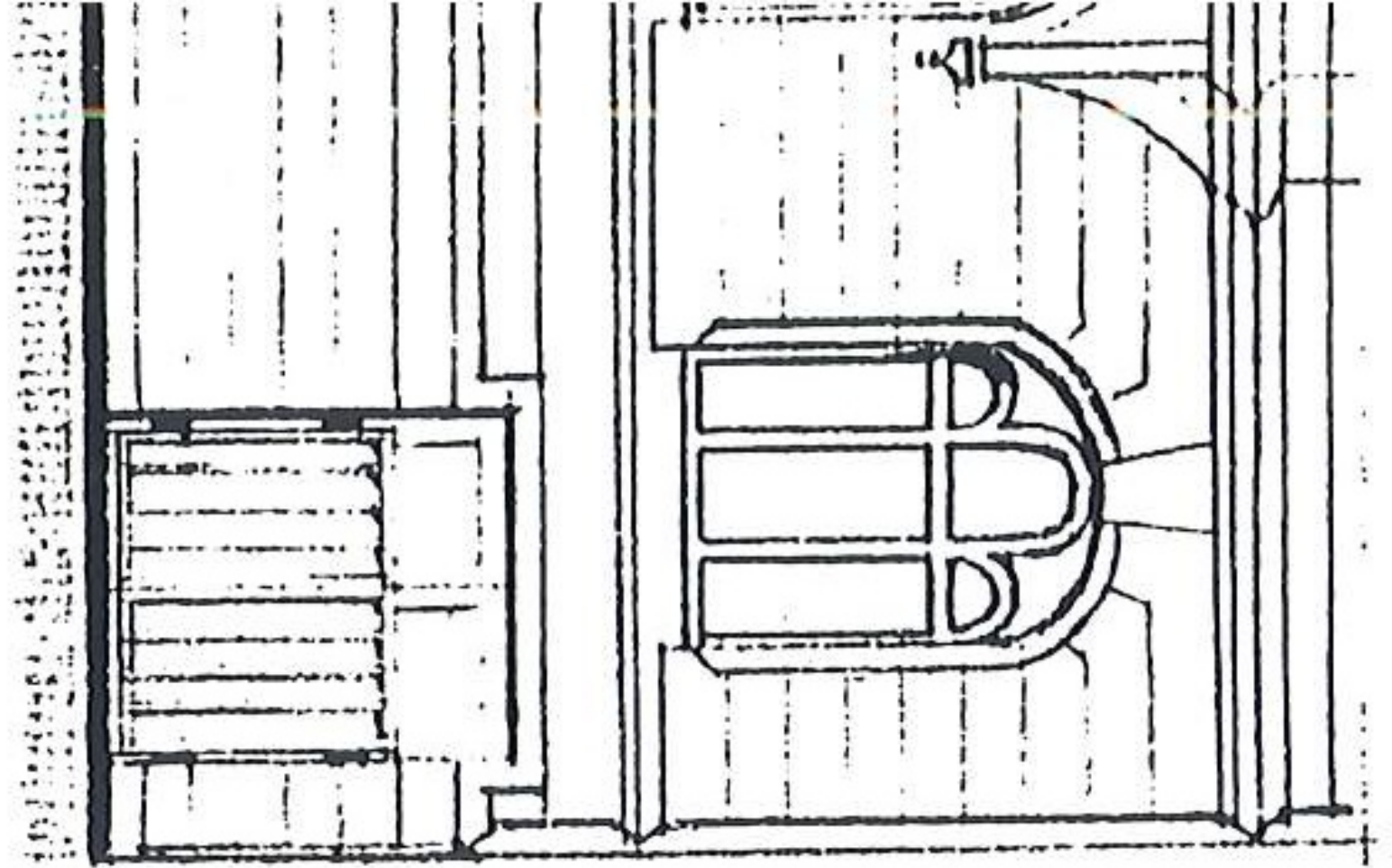

Genehmigt nach Maßgabe des Baupolizei-
vom heutigen Tage

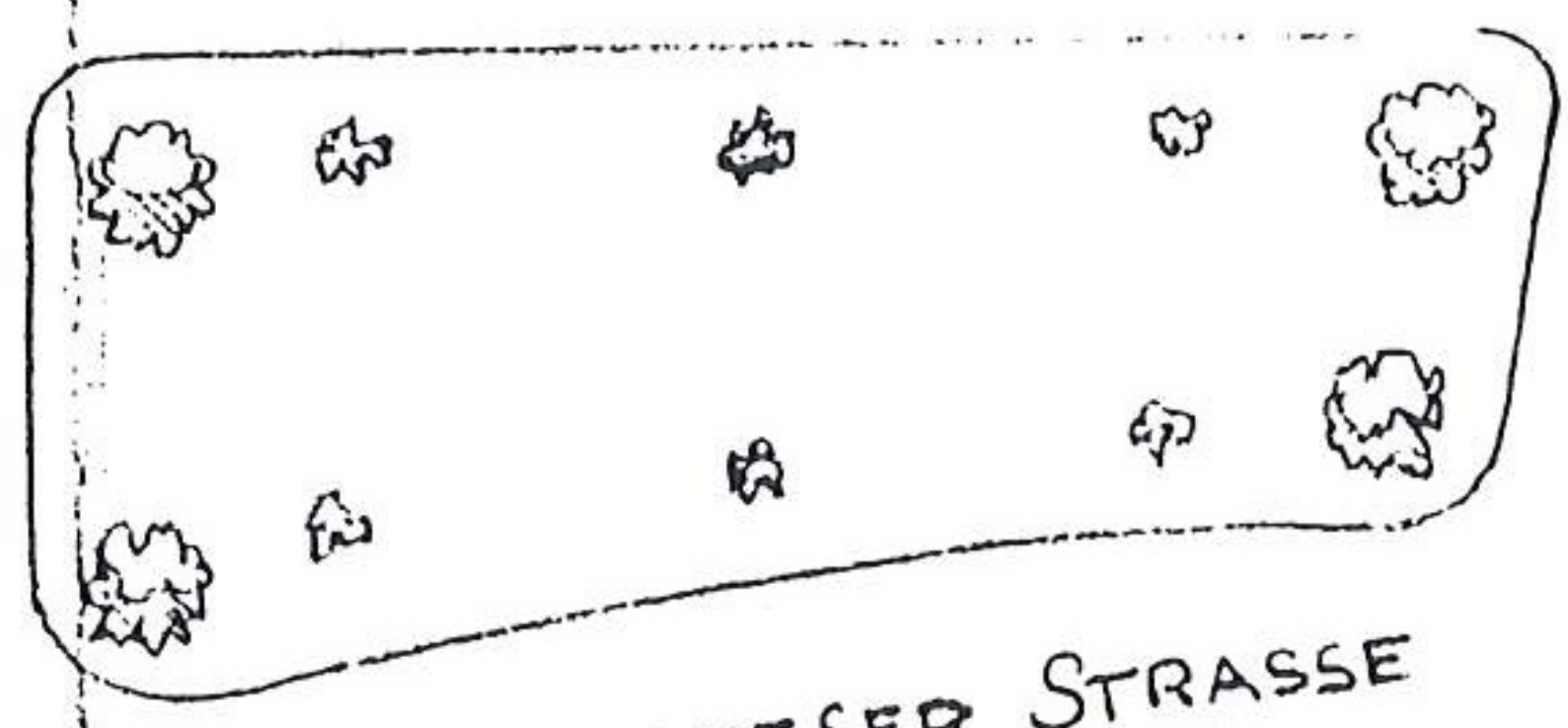
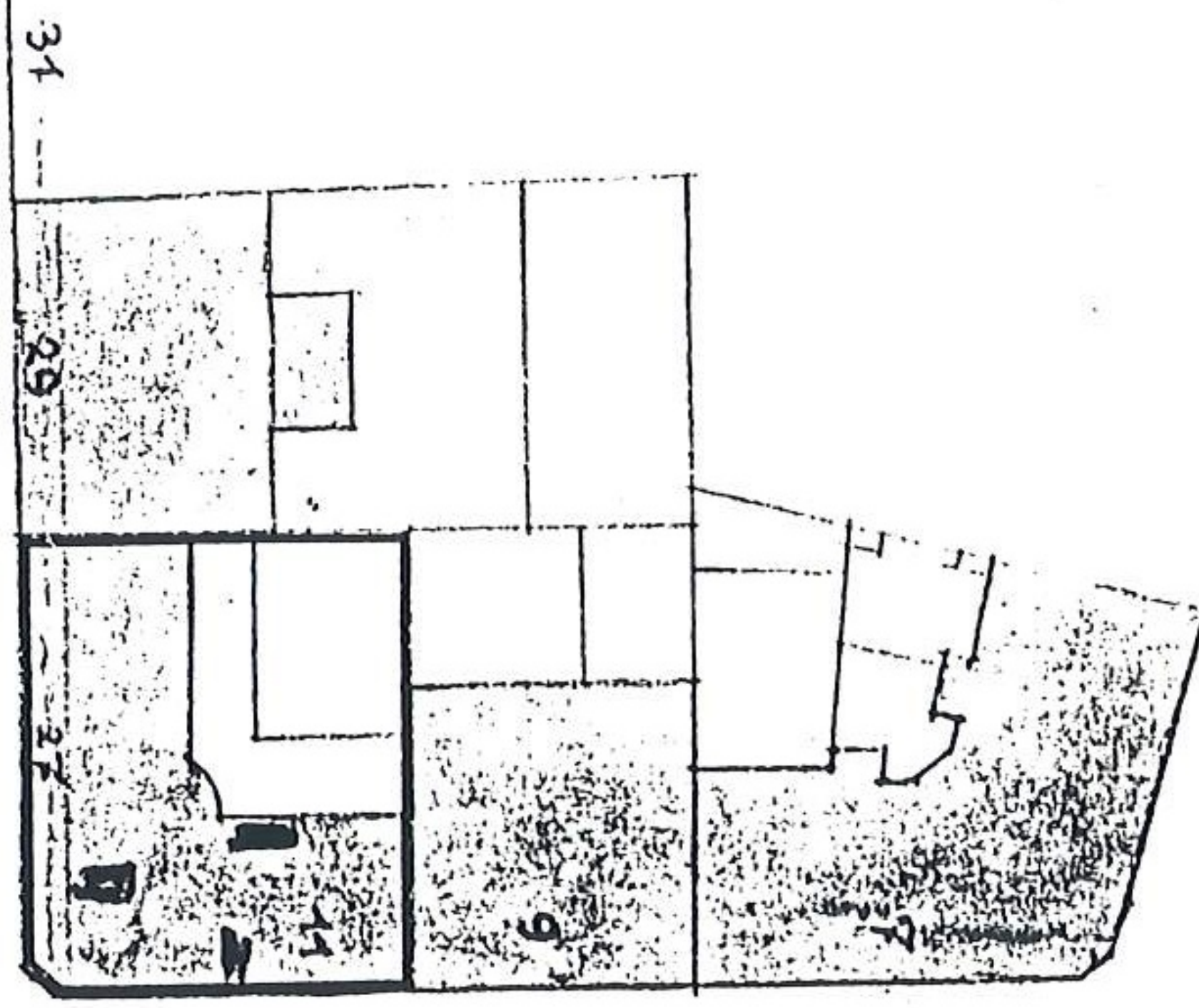
Breslau, d. 21. Dezbr. 1929.
Städt. Baupolizeiverwaltung
J. H.

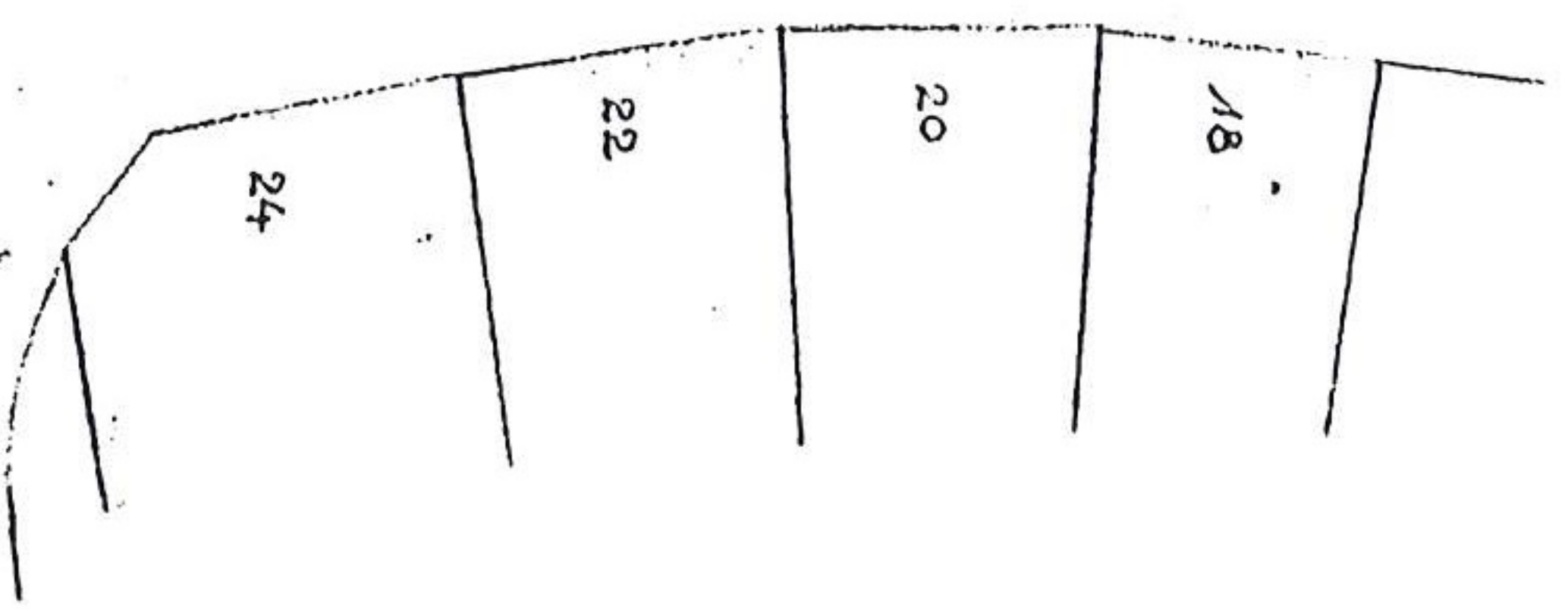
16. Fragment planu sekcijnego Wrocławia. Plan sytuacyjny skweru przy ul. Dawida 1929,
1:2000, ABMW syg. T.1610.

ARLETIUS-STRASSE

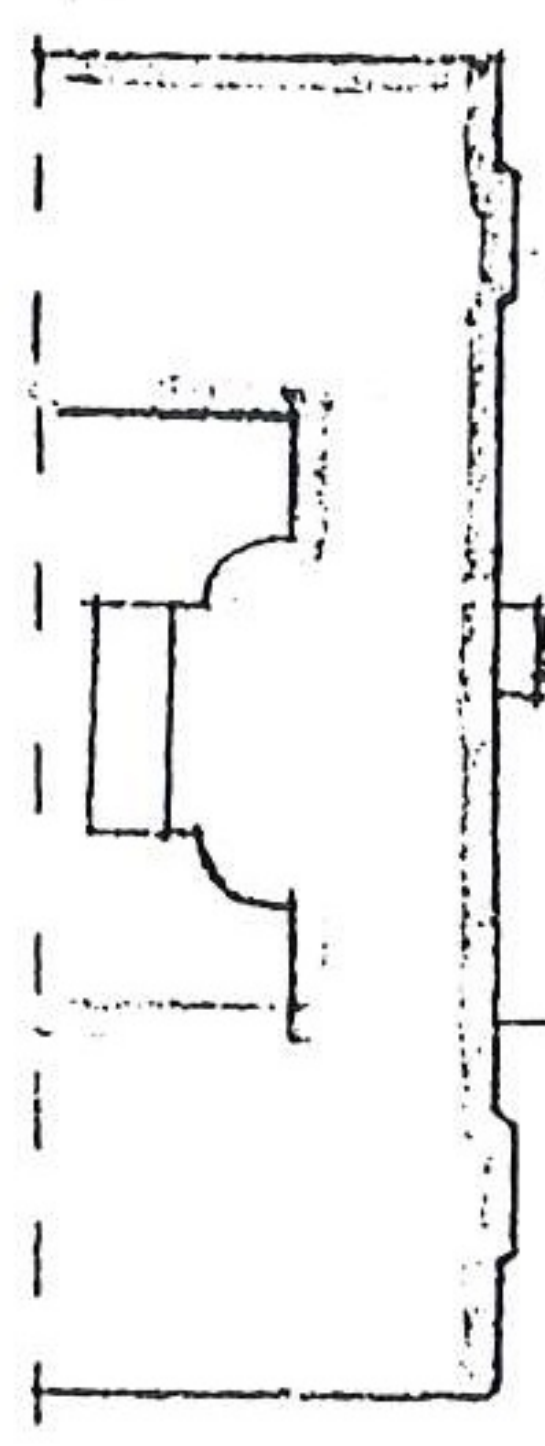

MALTESER STRASSE

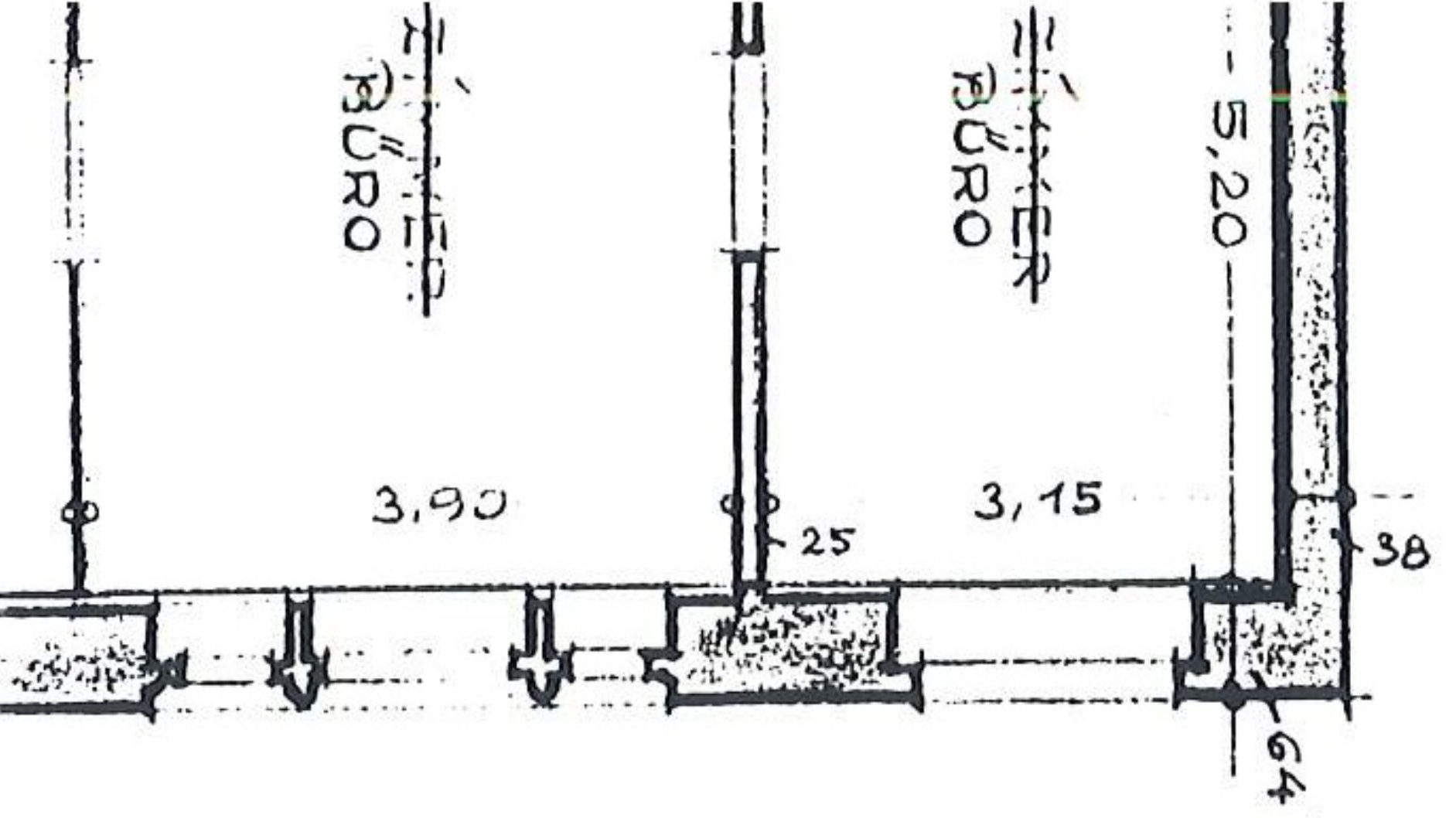

GUSTAV-FREYTAG-STRASSE

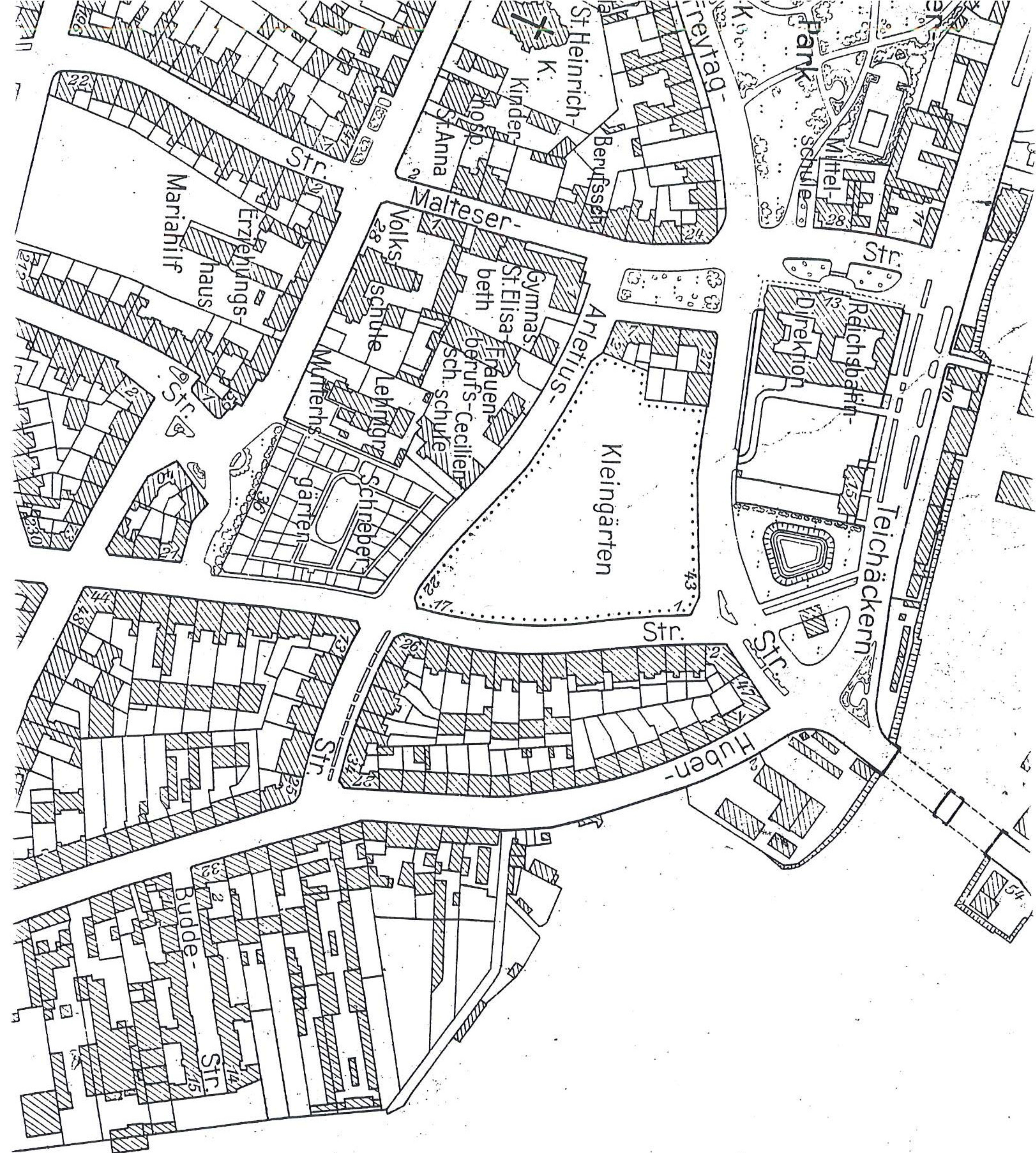
BLAGEPLAN
M. 1:1000

B.

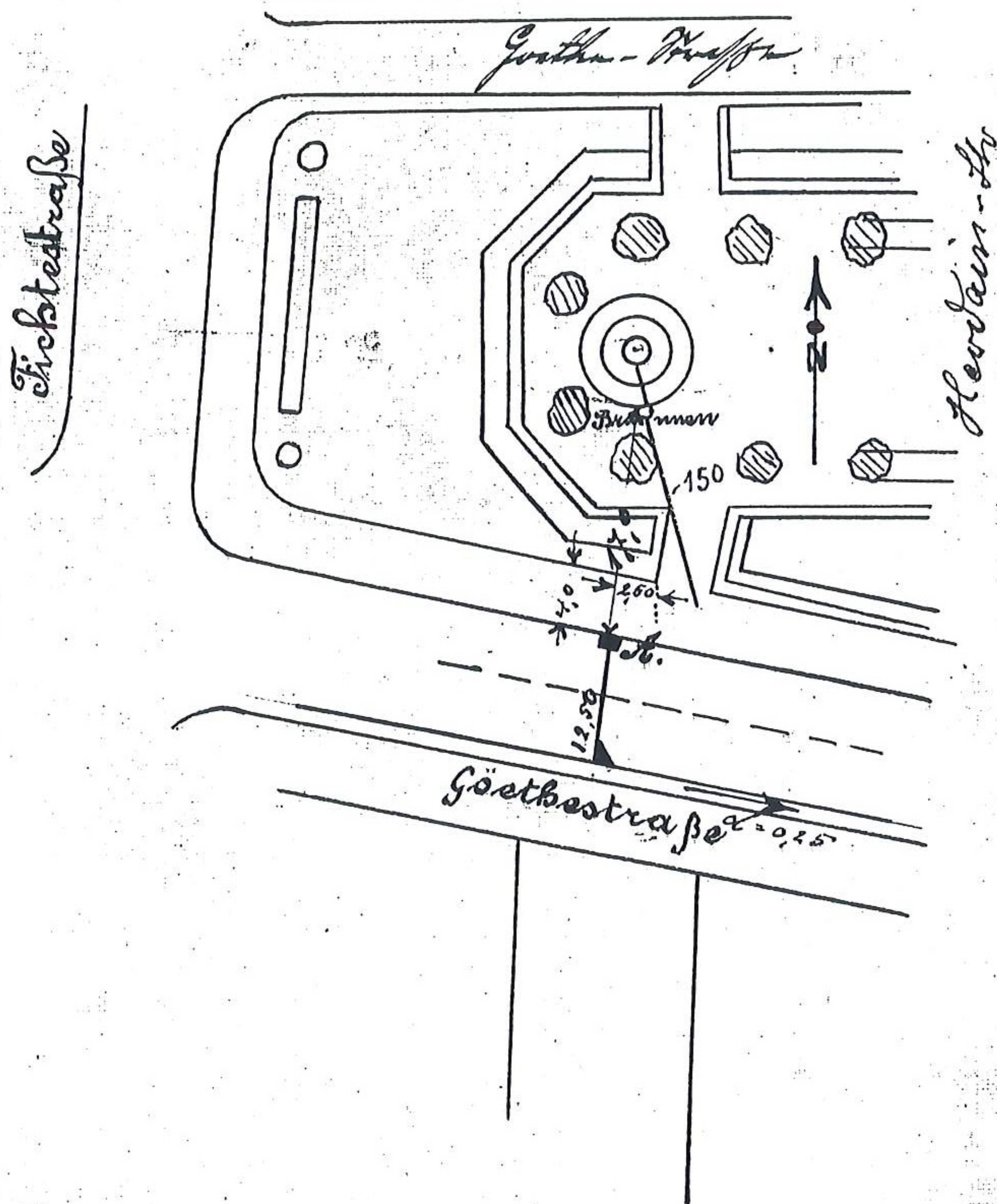

Zeichnung

19. Fragment planu Wrocławia. Plan sytuacyjny skweru przy ul. Dawida. 1938, 1:5000.

ABMW bez syg.

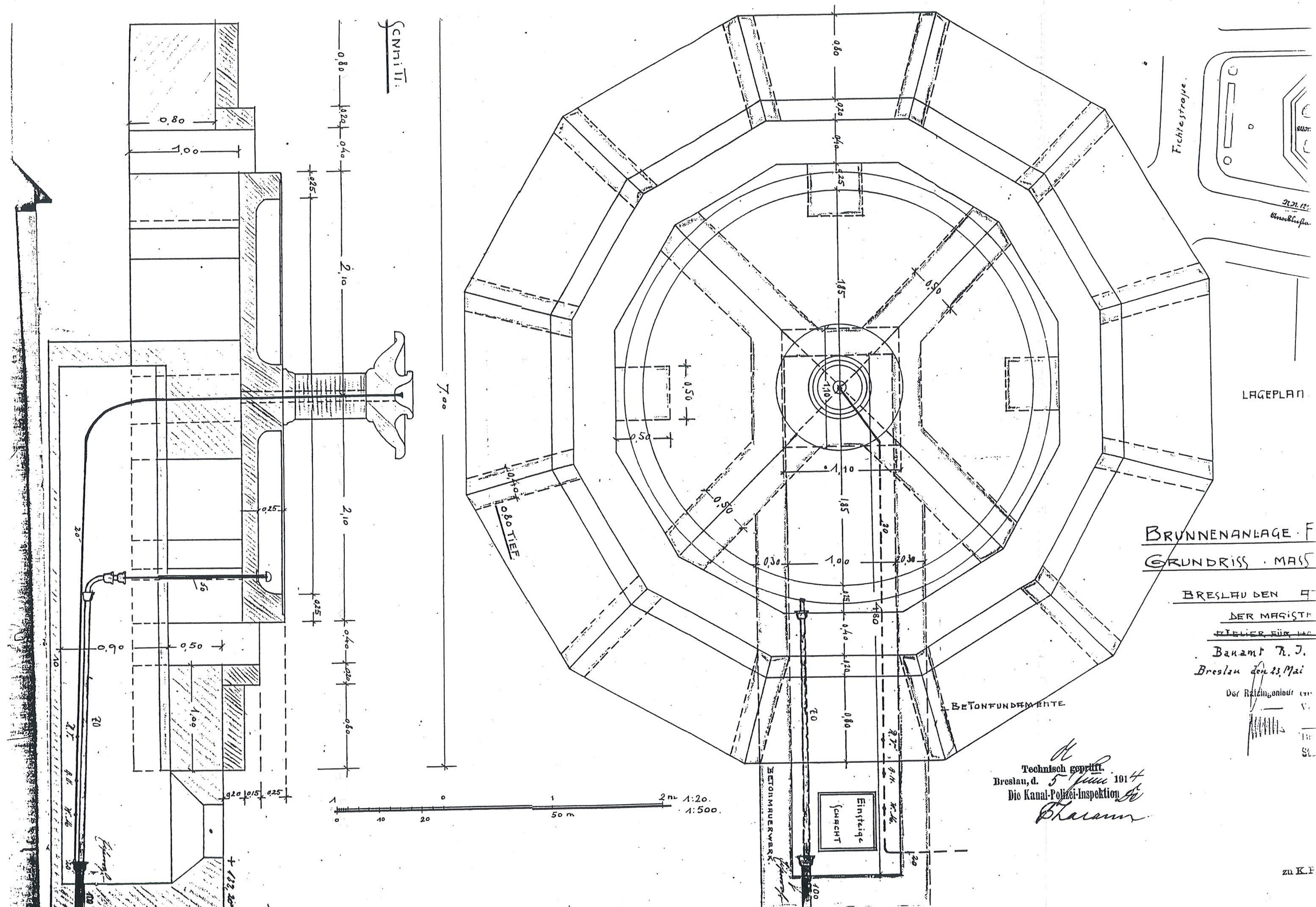
Brunnenanlage. Fichteplatz.

Breslau, den 30. April 1914.

Bauramt R. I.

Der Ratsingenieur.

[Handwritten signature]

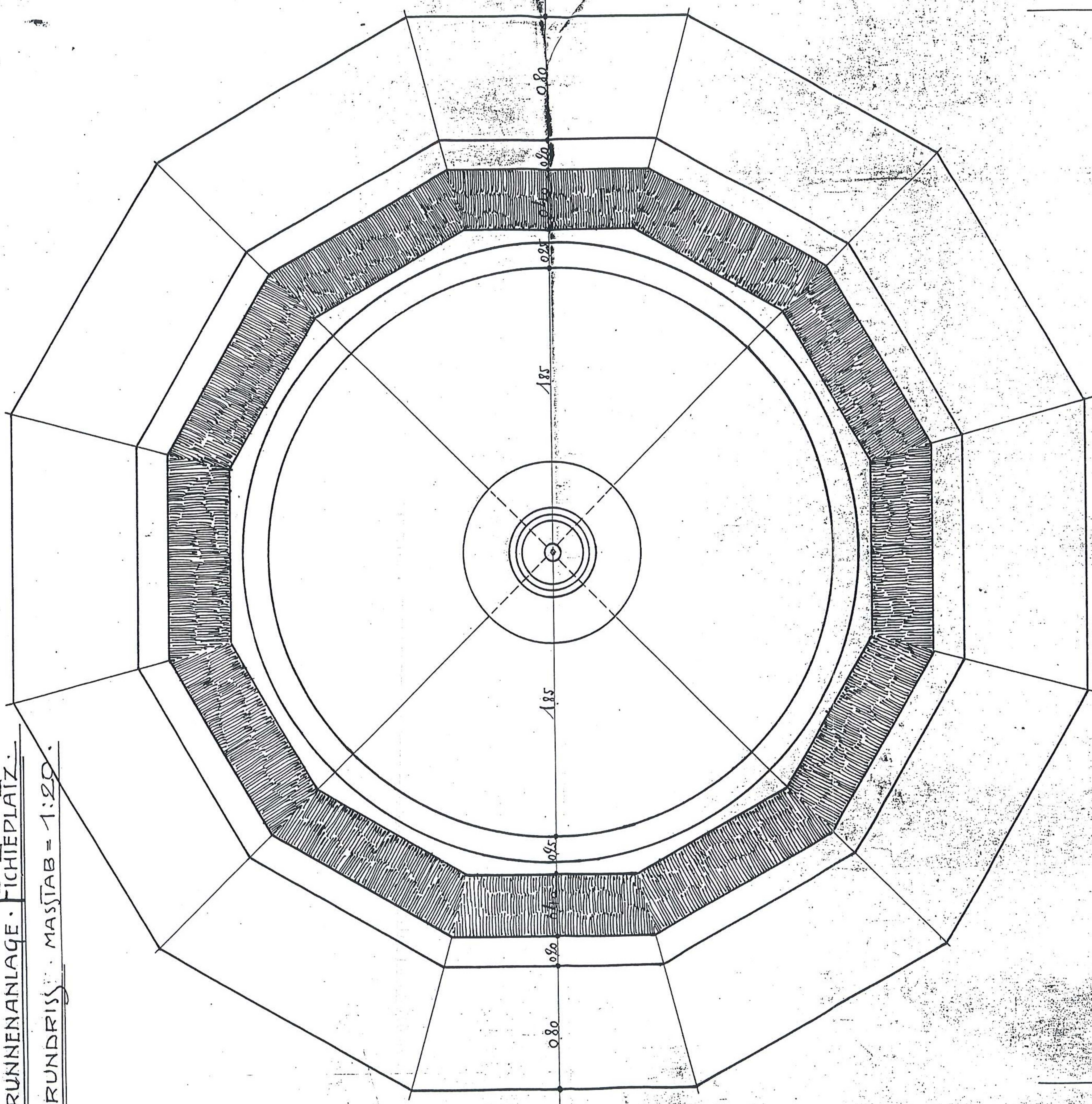

21. Projekt fontanny i plan sytuacyjny jej lokalizacji na skwerze przy ul. Przestrzennej. 1914.

1:500, 1:20. ABMW syg. T.874.

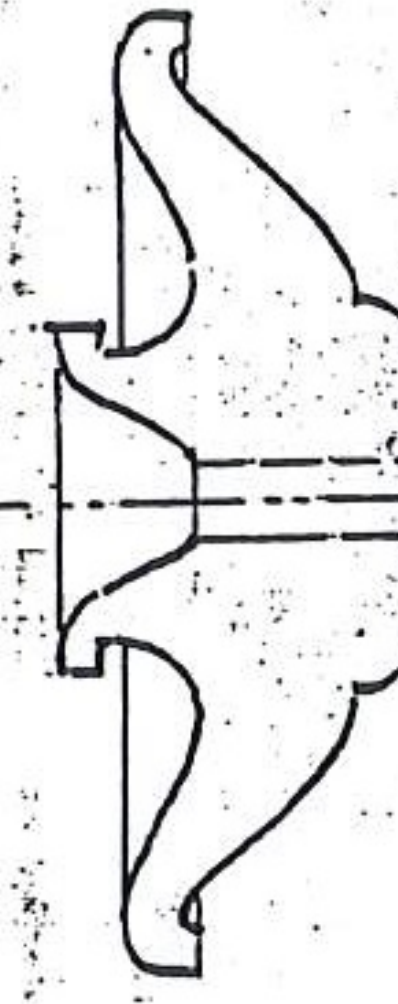

BRUNNENANLAGE · FICHTEPLATZ ·
 · GRUNDRISS · MASSTAB = 1:20 ·

7.00

SCHNITT

0.80

0.40

2.10

0.40

2.10

0.40

0.80

0.80

0.40

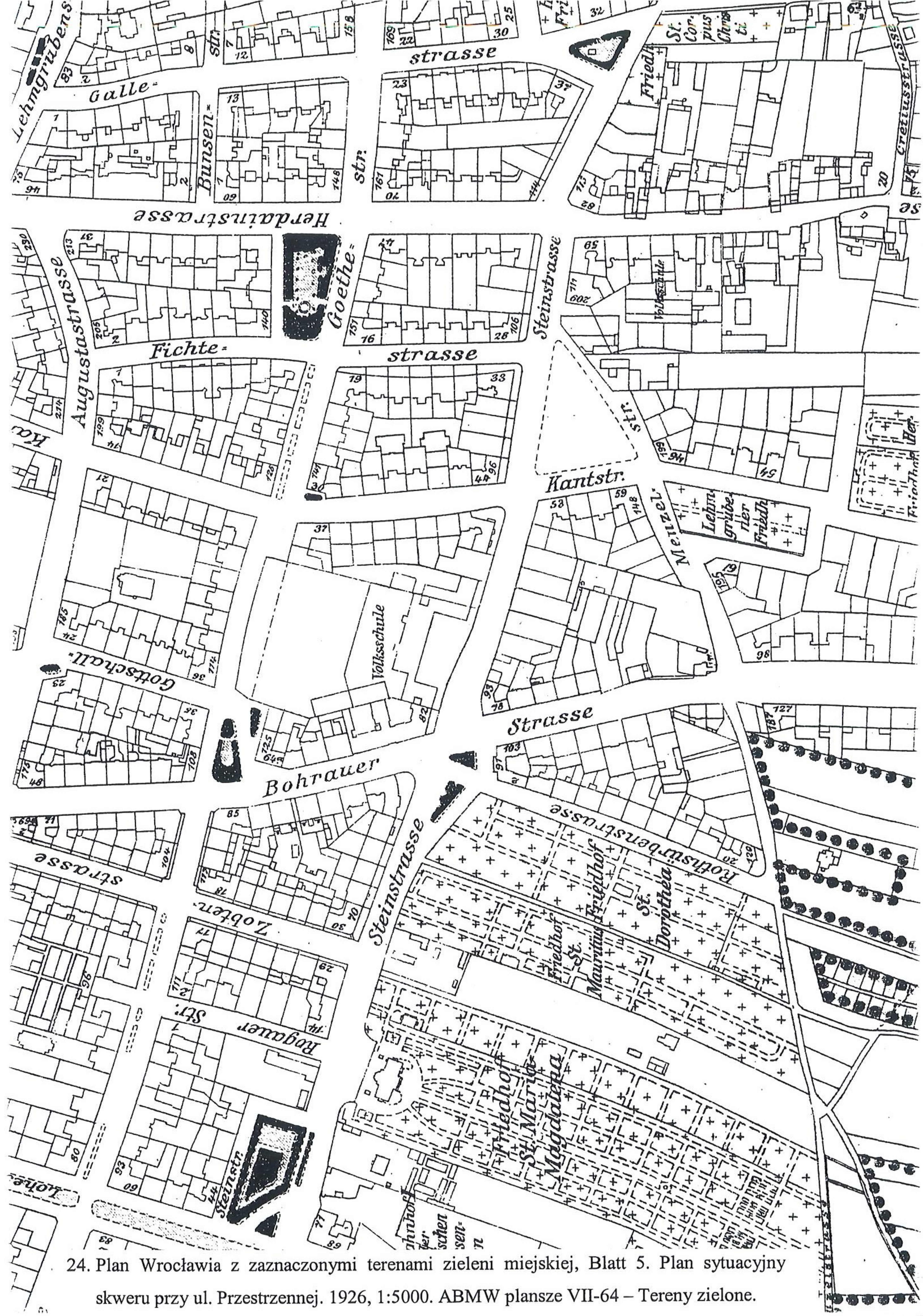
2.10

0.40

2.10

0.40

0.80

24. Plan Wrocławia z zaznaczonymi terenami zieleni miejskiej, Blatt 5. Plan sytuacyjny skweru przy ul. Przestrzennej. 1926, 1:5000. ABMW plansze VII-64 – Tereny zielone.

